

ΣΟΥΖΑΝΝΑ - ΜΑΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ:
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ**

Ιωάννινα 2004

Σουζάννα - Μαρία Νικολάου*

Κοινωνική θεωρία και κοινωνική ενσωμάτωση στην Ευρώπη

Περίληψη

Από τη δεκαετία του 1980 προβάλλει στην Ευρωπαϊκή Ένωση μια νέα προοπτική που βρίσκεται ανάμεσα στο ομοσπονδιακό όραμα για ένα ενωμένο ευρωπαϊκό έθνος και στο ρεαλιστικό μοντέλο για συνεργασία. Σύμφωνα με αυτήν την προοπτική, η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι κάτι περισσότερο από μια απλή συνεργασία μεταξύ αυτόνομων και κατά πολύ ανεξάρτητων εθνών-κρατών. Η ιδέα της Κοινωνίας στην Ευρώπη ως μια ρυθμιστική κατάσταση, που προϋποθέτει τις έννοιες της πολιτιστικής συνάφειας και της κοινωνικής ενσωμάτωσης και αποσκοπεί στην αναγωγή της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ένα ενιαίο πολυεθνικό και πολυπολιτισμικό κρατικό μόρφωμα με ιστορική δυναμική αποτελεί μια πρόκληση για την κοινωνιολογική θεωρία. Εκδηλώνεται ένα ευρύτερο ενδιαφέρον για θέματα όπως:

1. κατά πόσο μια υπερεθνική πολιτεία μπορεί να εξυπηρετήσει το κράτος, αναλαμβάνοντας τις δυσλειτουργικές θέσεις της εθνικής κυβέρνησης και συνεισφέροντας στη συστηματική αναπαραγωγή της δημιουργίας ενός περισσότερο λειτουργικού συστήματος καθοδήγησης που ενεργεί σε διαφορετικά επίπεδα
2. κατά πόσο ένα υπερ-έθνος-κράτος μπορεί να αντιμετωπίσει προβλήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης, (στο σύγχρονο κόσμο οι εθνικές συνειδήσεις δε συμπίπτουν πάντα με τα φυσικά σύνορα που προσδιορίζουν τα εδάφη των κρατών)
3. πως νομιμοποιείται σε μια υπερεθνική πολιτεία η δημοκρατία ως σύστημα συλλογικής αντιπροσώπευσης (σε μια εποχή που ο θεσμός τίθεται σε αμφισβήτηση).

Η Κοινωνία της Γνώσης αποτελεί ένα από τα πιο κατάλληλα μοντέλα, για να κατανοήσουμε τη δυνατότητα της κοινωνικής ενσωμάτωσης στην Ευρώπη. Σε μια τελική σύγκλιση του πολιτισμού και της γνώσης, η πολιτική της ταυτότητας απελευθερώνεται. Επομένως, αποκτά μεγάλη σημασία το ζήτημα αν μπορούμε στο πλαίσιο της δημοκρατίας να κερδίσουμε νέα πεδία συνεργασίας και διαλόγου. Αυτό αποτελεί και την πρόκληση για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή συμμετοχή.

Λέξεις κλειδιά: Κοινωνία, Ευρωπαϊκή Ένωση, Κοινωνική Ενσωμάτωση στην Ευρώπη, Κοινωνία της Γνώσης

* Λέκτορας Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης

Zusammenfassung

Die vorliegende Untersuchung befasst sich mit der neuen Perspektive, welche sich seit der 80. Jahrhundert für Europa zeigt: Letzte involviert die Vereinigung der Europäischen Länder zu einem Ethnos und das realistische Modell für Zusammenarbeit. Weiterhin erscheint sie etwas mehr zu sein als nur die Mitarbeit zwischen autonomen und unabhängigen Länder. Soziologisch-historisch und sachlich betrachtet setzt die Idee der Gesellschaft in Europa den kulturellen Zusammenhang und die soziale Eingliederung voraus; demzufolge hat sie eine große Bedeutung für die soziale Theorie.

In Bezug hierauf sind hauptsächlich folgende Themen zu berücksichtigen:

- a. inwiefern ein Über-Nationaler Staat in der Lage ist, verschiedene Probleme der jeweiligen Nationen zu lösen
- b. inwiefern derselbe Schwierigkeiten der sozialen Eingliederung beheben kann und
- c. wie in einer solchen Über-Nation sich die Demokratie legalisieren kann.

Unter diesen Gesichtspunkten konzentriert sich die vorliegende Untersuchung in allererster Linie auf die Möglichkeit der sozialen Eingliederung im Europäischen Bereich, welche notwendigerweise ein Modell voraussetzt, das die Kultur und die Kenntnisse zusammenbringt, so daß der Mensch und sein Gewissen von dem Nationalismus befreit werden. Des weiteren sind von großer Bedeutung im Rahmen eines demokratischen Umfelds neue Dimensionen der Zusammenarbeit und des Dialogs zu realisieren. Das ist auch die Herausforderung für die Europäische Union.

Schlüsselwörter: Gesellschaft, Europäische Union, soziale Eingliederung in Europa, Gesellschaft des Wissens

«Δε θα μπορέσουμε ποτέ να κυριαρχήσουμε στην ιστορία μας, μπορούμε όμως, και πρέπει, να βρούμε τρόπους να τιθασεύσουμε αυτόν τον ραγδαία μεταλλασσόμενο κόσμο μας». A. Giddens, *Runaway World*, Profile Books 1999

1. Ο Durkheim και οι κοινωνικές αλλαγές

Στο έργο του «*The Division of Labor in Society*» (1960: 405-406) αναφέρεται ο Durkheim στην πιθανότητα της δημιουργίας μιας ευρωπαϊκής κοινωνίας μέσα από την ποικιλία των εθνικών κοινωνιών. Αναφέρει ότι υπάρχει μια τάση ανάμεσα στους ευρωπαίους πολίτες να σχηματίσουν με ένα αυτενεργό κίνημα μια ευρωπαϊκή κοινωνία, η οποία θα αποτελέσει την αρχή ενός οργανισμού. Ο σχηματισμός συνεχώς μεγαλύτερων κοινωνιών μας οδηγεί σταδιακά στο σχηματισμό μιας μοναδικής ανθρώπινης κοινωνίας, παρόλο που αυτό φαίνεται αδύνατο (Durkheim, 1960: 406). Ο συνεχής και αυξανόμενος καταμερισμός της εργασίας οδηγεί στη δημιουργία μιας διαφοροποιημένης και πολύπλοκης κοινωνίας, η οποία χαρακτηρίζεται από αυτό που ονομάζει ο Durkheim «οργανική αλληλεγγύη» σε αντίθεση με τη «μηχανιστική αλληλεγγύη» που ίσχυε σε προηγούμενες εποχές¹. Τα ευρωπαϊκά κράτη είναι πολύ λιγότερο ανεξάρτητα μεταξύ τους σήμερα, γιατί σε συγκεκριμένα θέματα είναι όλα μέρος της ίδιας κοινωνίας. Αυτό που αποκαλούμε ισορροπία της Ευρώπης είναι η αρχή της οργάνωσης αυτής της κοινωνίας (Durkheim, 1960: 121, «What we call equilibrium of Europe is a beginning of the organization of this society»).

Το βασικό ερώτημα που τίθεται είναι, τι συγκρατεί μια κοινωνία ενωμένη ή με ποιο τρόπο καθίσταται δυνατή η κοινωνική ενσωμάτωση. Σύμφωνα με τον Durkheim (1960: 406), η κοινωνική ενσωμάτωση στη σύγχρονη κοινωνία οδηγεί προς την τυποποίηση μιας μορφής κοινωνίας, που χαρακτηρίζεται

1. E. Durkheim, (1960), *The Division of Labor in Society*, N. York, σελ. 405-6: «We have already seen among European peoples there is the tendency to form, by spontaneous movement, a European society which has, at present, some idea of itself and the beginning of organization. If the formation of a single human society is forever impossible, a fact which has not been proved, at least the formation of continually larger societies brings us vaguely the goal. These facts, moreover, in no wise contradict the definition of morality that we have given, for if we cling to humanity and if we ought to cling to it, it is because it is a society which is in process of realizing itself in this way, and with which we are solidary».

στις κοινωνικές και οικονομικές της δομές από τον καταμερισμό της εργασίας. Υπό αυτές τις συνθήκες προϋποθέτει η κοινωνική ενσωμάτωση ένα συγκεκριμένο είδος πολιτιστικής συνοχής, που θα εναρμονίζεται με τις κοινωνικές δομές. Οι παλαιότεροι τύποι της κοινωνικής συνοχής², όπως η ιδέα της κοινότητας, δεν μπορούν να έχουν ισχύ, επειδή βασίζονταν σε μια άμεση (μηχανική) σχέση μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας. Πώς συνδέεται, λοιπόν, η κοινωνική ενσωμάτωση και η πολιτιστική συνοχή υπό τις συνθήκες της κοινωνικής διαφοροποίησης; Πώς είναι δυνατή η κοινωνική τάξη;

Κατά τον Durkheim, μια διαφοροποιημένη κοινωνία θα μπορούσε να βασίζεται μόνο σε πολιτιστικές μορφές της αλληλεγγύης, δηλαδή σε γενικές αξίες. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί στην πράξη με την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας μεταξύ συγκεκριμένων ομάδων απασχόλησης και μέσω της εκπαίδευσης³. Το σύστημα αξιών θα στηρίζεται σε βασικές κοινωνικές αξίες και όχι στις αξίες μιας συγκεκριμένης ομάδας.

Από μια άλλη προοπτική, η ιστορική εμπειρία στην εποχή του Durkheim δεν ήταν επεξηγηματική του νέου τύπου οργανικής αλληλεγγύης, γι' αυτό η αστική ηθική βρισκόταν παντού σε κρίση. Η ανομία, ως όρος του Durkheim που αναφέρεται στην κοινωνική κατάσταση σύγκρουσης, όπου οι κοινωνικές ομάδες δεν ακολουθούν νομικούς, θεσμικούς ή ηθικούς κανόνες, είναι εμφανής, όταν υπάρχει μια κατάρρευση της αλληλεγγύης και ως αποτέλεσμα αυτής τα άτομα δεν αισθάνονται πλέον ενσωματωμένα στην κοινωνία. Η αυτοκτονία και συγκεκριμένα το φαινόμενο της «άνομης αυτοκτονίας» ήταν συμπτωματικό από την έλλειψη συνάφειας μεταξύ της πολιτιστικής συνοχής και της κοινωνικής ενσωμάτωσης (Delanty, 1998: 1.5).

Αν συνδέσουμε την πολιτιστική ενσωμάτωση με τη «συλλογική συνείδηση» (Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life*, 21976), το ερώτημα που τίθεται είναι: ποια είναι η «συλλογική συνείδηση» της ευρωπαϊκής κοινωνίας; Τι συμβαίνει, όταν δύο συλλογικές συνειδήσεις αντιμετωπίζουν η

2. Πρβλ. για κοινωνιακούς τύπους A. Giddens. (2002), *Κοινωνιολογία*, μεταφρ. επιμ. Δ. Γ. Τσαούσης, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 100-123

3. Πρβλ. Unesco, (1998), *Εκπαίδευση, Ο θησαυρός που κρύβει μέσα της*, Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Εκπαίδευση στον 21ο αι. υπό την Προεδρία του J. Delors, ΚΕΕ, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 23-24: «Μπροστά στις πολλαπλές προκλήσεις του μέλλοντος, η εκπαίδευση φαίνεται να αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για να μπορέσει η ανθρωπότητα να υλοποιήσει τα ιδανικά της ειρήνης, της ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. [...] η εκπαίδευση δεν είναι μόνο μια συνεχής διαδικασία βελτίωσης της γνώσης και των πρακτικών δεξιοτήτων, αλλά και ένα εξαιρετικό και πρωταρχικής σημασίας μέσο για την ατομική ανάπτυξη και δημιουργία αρμονικών σχέσεων ανάμεσα στα άτομα, τις ομάδες και τα έθνη».

μία την άλλη; Μπορεί αναμφίβολα να λεχθεί, ότι δεν έχει ποτέ παρουσιαστεί εκτός από την Ευρώπη και την εποχή μας κάτι ανάλογο. Στο τέλος του δέκατου όγδοου και στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα άρχισε να παίρνει μορφή μια κοινή συνείδηση των κοινωνιών της Ευρώπης (Durkheim, 1960: 281). Η ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης σήμερα προσεγγίζεται με δυο ερμηνευτικά σχήματα, που αναφέρονται στις αντιθετικές στρατηγικές της ομοσπονδιοποίησης και της εκτεταμένης διακρατικής συνεργασίας μεταξύ των κυρίαρχων εθνών – κρατών. Με βάση το πρώτο ερμηνευτικό σχήμα η ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης στηρίζεται στην άποψη, ότι η ευρωπαϊκή πολιτισμική ταυτότητα συνιστά διανοητικό και πολιτικό κατασκευάσμα, που οδηγεί στη διαδικασία γένεσης των σύγχρονων εθνών – κρατών και έχει ως στόχο την αναγωγή της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ενιαίο πολυεθνικό και πολιτισμικό κρατικό μόρφωμα με ιστορική δύναμη. Όσον αφορά στο δεύτερο ερμηνευτικό σχήμα, προσεγγίζεται η Ευρώπη ως οντότητα με κουλτούρα και ιστορία που δύναται να αναδυθεί στο διεθνές σύστημα με τη μορφή ενιαίας πολιτικής και οικονομικής δύναμης (Κόκκινος, 2000: 125-162).

Ο Durkheim στην εποχή του, όπως και άλλοι διανοούμενοι, δεν ήταν αισιόδοξος, όσον αφορά στην ευρωπαϊκή κατάσταση, ότι δηλαδή θα πρόβαλλε μια γενικευμένη ευρωπαϊκή συλλογική συνείδηση, που θα ξεπερνούσε τον επιθετικό εθνικισμό και θα διασφάλιζε στην Ευρώπη μια κατάσταση ειρήνης μεταξύ των κυρίαρχων εθνών - κρατών. Την αρνητικά καθορισμένη συντηρητική άποψη μιας κίνησης από το συλλογικό κόσμο της κοινότητας στον ιδεαλιστικό κόσμο της κοινωνίας αποδεικνύει η κριτική του στον Tönnies⁴. Όμως όσον αφορά στις αξίες, αντίθετα με τον Tönnies, θεωρούσε ότι η σύγχρονη κοινωνία εξαιτίας των διαφοροποιημένων δομών της δε θα μπορούσε να επανακτήσει την παραδοσιακή ιδέα της κοινότητας μέσα από μια συγχώνευση κουλτούρας και κοινωνίας.

Πολλοί διανοούμενοι μετά το Διαφωτισμό⁵ αναφέρθηκαν στην πιθανότητα μιας ευρωπαϊκής πολιτικής, όμως από το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές το ζήτημα του ευρωπαϊκού πολιτισμού (Delanty, 1995a, 1995b). Διανοητές, όπως οι F. Nietzsche, J. Burckhard και G. Sorel, πιστοί στην ιδέα της κοινής ευρωπαϊκής πολιτισμικής ταυτότητας,

4. Ο Durkheim ασκεί κριτική στον Ferdinand Tönnies (και συγκεκριμένα στο έργο του: *Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie*, 8. Aufl. von 1935, Darmstadt) με το έργο του: *Review of Tönnies Gemeinschaft und Gesellschaft*, στο: A. Giddens (editor), 1972, *Emile Durkheim: Selected Writings*, Cambridge University Press [1889]

5. Πρβλ. A. Giddens, (2001), *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών*, μετφρ. Κ. Γεώργιας, Αθήνα: Μεταίχμιο, σελ. 34 κ.ε.

απεικονίζουν το μέλλον του ευρωπαϊκού κόσμου με ζοφερά χρώματα. Στην ουσία, όμως, λίγοι ασχολήθηκαν με το ερώτημα του «κοινωνικού στοιχείου» σαν μια πραγματικότητα *suí generis* κατά τον Durkheim. Ο προσδιορισμός της ευρωπαϊκής κοινωνίας τοποθετείται από τον Durkheim σε δυο διαστάσεις. Όσον αφορά στην κοινωνική δομή χαρακτηρίστηκε από μια αυξανόμενη διαφοροποίηση στους θεσμούς και από την αύξηση σε δημογραφικότητα και σε μέγεθος στο χώρο (Durkheim, 1960). Το πιο βασικό, όμως, για τον Durkheim είναι η διάρθρωση των πολιτιστικών παραστάσεων των ατόμων, που θα μπορούσε να δώσει έκφραση στην αλληλεγγύη σε μια κοινωνία με πολιτισμικές ετερότητες. Ο Durkheim, βέβαια, ποτέ δεν έγραψε συστηματικά για την ευρωπαϊκή κοινωνία. Μέσω της Κοινωνιολογίας, όμως, οδηγήθηκε στην άποψη, ότι η κοινωνική ενσωμάτωση απαιτεί συνεργασία στο πλαίσιο εργασίας για τις κοινωνικές ομάδες και σε ένα άλλο πλαίσιο, στο οποίο η εκπαίδευση θα είχε καθοριστικό ρόλο με το να συμβάλλει στη διαμόρφωση προσωπικοτήτων με πολιτιστική συνοχή. Έναν αιώνα μετά τον Durkheim βιώνουμε το γεγονός, ότι οι εκφυλιστικές δυνάμεις της «ανομίας» τροφοδοτούνται από το κενό που δημιουργείται μεταξύ της διαφοράς που υπάρχει ανάμεσα στο κοινωνικό και το πολιτιστικό στοιχείο (Delanty, 1998). Το ζήτημα που τίθεται για εξέταση είναι, πως μπορεί η ευρωπαϊκή ενσωμάτωση να προσφέρει ένα πολιτιστικό μοντέλο, που θα έδινε έκφραση στην πραγματικότητα του κοινωνικού στοιχείου (Sassoon, 1996)⁶.

II. Η Ευρωπαϊκή ενσωμάτωση

Από τη δεκαετία του 1980 η οικονομική και πολιτική συνεργασία για το υπερ-έθνος-κράτος⁷ άρχισε να παίρνει τη μορφή μιας προσπάθειας ενσωμά-

6. Για τη συζήτηση πάνω στο θέμα της εθνικότητας, τη διάκριση μεταξύ δήμου και έθνους πρβλ. R. Brubaker, (1989), *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*, N. York: American University Press; του ιδίου, (1992), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge, MA: Harvard University Press; B. Hindess, (1998), *Divide and Rule: The International Culture of Citizenship*, στο: *European Journal of Social Theory*, vol. 1, no.1; M. Roche, (1992), *Rethinking Citizenship*, Cambridge: Polity; R. Lister, 1998, *Citizenship and Difference*, στο: *European Journal of Social Theory*, vol. 1, no.1; A. Stewart, (1995), *Two Conceptions of Citizenship*, στο: *British Journal of Sociology*, vol. 46, no. 1, σελ. 63-78; B. S. Turner (ed.), (1993), *Citizenship and Social Theory*, London: Sage; A. Giddens, (1999), *Runaway World. How Globalisation is Reshaping our Lives*, Profile Books.

7. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές (πρβλ. Ph. Schmitter, 1991, *The European Community as an Emergent and Novel Form of Political Domination*, Working Paper of the Center for

τωσης. Τον Οκτώβριο του 1987 υιοθετήθηκε το κείμενο της «Πλατφόρμας για τα Ευρωπαϊκά συμφέροντα», που επέτρεψε στους δυτικοευρωπαίους να υποστηρίξουν τη συγκρότηση ιδιαίτερου ευρωπαϊκού αμυντικού μηχανισμού (Κόκκινος, 2000: 162). Μέχρι τότε υπήρχαν ουσιαστικά τρεις απόψεις για την Ευρώπη σαν μια πολιτεία. Στα περισσότερα μέλη-κράτη κυριαρχούσε μια ρεαλιστική άποψη, που έδειχνε την εικόνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως έθνος-κράτος με υπερτιμημένη αυτονομία, χωρίς όμως αυτή η εικόνα να το υπονομεύει. Αυτή η άποψη συνδεόταν με την προσαρμογή στις συνθήκες που δημιουργήθηκαν μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου: η ανάγκη να επιλυθεί το Γερμανικό πρόβλημα, να διασφαλιστεί η διαρκής ειρήνη μεταξύ Γερμανίας και Γαλλίας και η ανάγκη να συμπεριληφθεί η Σοβιετική Ένωση (Delanty, 1998; Giddens, 2002). Η Ευρωπαϊκή Ένωση σαν ένα πολιτικό σχέδιο ήταν μέρος του στρατιωτικού και πολιτικού συστήματος που δημιουργήθηκε με τον Ψυχρό Πόλεμο. Το κέντρο βάρους έπεφτε στην οικονομική συνεργασία σε αυτή τη φάση. Καθώς η μνήμη του πολέμου εξασθενούσε και καθώς διαμορφώθηκαν οι δομές στο ιστορικό πλαίσιο του Ψυχρού πολέμου, ερχόταν δηλ. ολοένα και περισσότερο στο προσκήνιο η ενιαία συμπαγή αντιπαράθεση του δυτικού κόσμου στο σοβιετικό συνασπισμό και οι οικονομικές αναγκαιότητες που τροφοδοτούνταν από τη μεταπολεμική έκρηξη, η πολιτική διάσταση παρέμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα στο περιθώριο. Γενικά, το σχέδιο διάσωσης του έθνους-κράτους βρισκόταν σε δεύτερη θέση (Milward, 1992). Η λέξη-κλειδί που υπογράμμιζε αυτή την παλαιότερη ρεαλιστική φιλοσοφία ήταν η συνεργασία. Σύμφωνα με αυτήν τη γνώμη, μόνο τα κράτη είναι αληθινά και επομένως οι υπερεθνικές πολιτικές δεν μπορούν να είναι τίποτε άλλο από τις σχέσεις μεταξύ των κρατών.

Μια δεύτερη άποψη της ευρωπαϊκής ενσωμάτωσης ήταν το ομοσπονδιακό όραμα της ενοποίησης. Αυτό το όραμα είχε εκφραστεί με τις ιδέες του Denis de Rougemont (1966), ότι η Ευρώπη ήταν μια πολιτιστική και πολιτική ενότητα, μια ενότητα που ήταν έκφραση της αρχαίας ιστορίας της. Στο Συνέδριο της «Ευρωπαϊκής Ένωσης Φεντεραλιστών» (UEF) που έλαβε χώρα στις

Advanced Studies in the Social Sciences, Madrid; A. Giddens, 2002: 473 κ.ε.) η Ευρωπαϊκή Ένωση διαφέρει από το έθνος - κράτος, γιατί δεν έχει μια μοναδική μορφή ύπατης εξουσίας: το Δικαστήριο της μπορεί να ακυρώνει συγκεκριμένους νόμους των κρατών- μελών της, δεν έχει όμως τα μέσα να επιβάλλει τις αποφάσεις του, δεν έχει «δικό» της έδαφος, δεν ασκεί αποκλειστική «εξουσία» στο έδαφός της, δεν έχει καθορισμένα σύνορα, δε διαθέτει σαφή ιεραρχία διοικητικών αξιωμάτων, δεν είναι ούτε έθνος ούτε κράτος αλλά μάλλον ένα εναλλακτικό σχήμα και των δύο, είναι μια ομοσπονδία όχι όμως όπως είναι ένα ομόσπονδο κράτος.

27-31 Αυγούστου 1947 στο Montreux θα εκφράσει το πολιτικό ιδεώδες του ομοσπονδισμού και θα προτείνει τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας ως επιστέγασμα της ιστορικής δυναμικής που θα διαμορφώσουν οι ευρωπαϊκοί λαοί με άξονα την ιδέα της Ευρωπαϊκής ομοσπονδίας. Προσεγγίζονταν δηλ. η Ευρώπη ως αυθύπαρκτη ιστορική οντότητα και ως κοινότητα κουλτούρας και ιστορίας. Ήταν δε πεπεισμένοι, ότι αυτή η βαθύτερη έννοια της ενότητας θα επικρατήσει πάνω από το εθνικό σχέδιο για τη δημιουργία μιας ομοσπονδιακής Ευρώπης. Αυτό το όραμα της Ευρώπης είναι ουσιαστικά η αναπαραγωγή σε ευρωπαϊκό επίπεδο του σχεδίου στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα για την ίδρυση του έθνους-κράτους. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι αυτό το όραμα έχει μείνει κατά πολύ εντός των ορίων του κύκλου των διανοούμενων. Παρόλα αυτά δεν υπάρχει κανένα στοιχείο, που να υποδηλώνει ότι αυτές οι προγραμματικές αρχές της ένωσης της Ευρώπης αντανakλούνταν σε κάποιες πολιτικές. Κατά τον Delanty (1998) οι ιδέες αυτές έχουν λειτουργήσει σαν ένα είδος υπόβαθρου μιας ιδεολογίας στο διαφοροποιημένο πολιτιστικά ελλειμματικό σχέδιο της ενσωμάτωσης. Υπό αυτές τις συνθήκες υποστηρίζεται ότι η ιδέα της κουλτούρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει παραμείνει πολύ δυσνόητη και παρουσιάζεται συχνά σαν μια πνευματική ιδέα (πρβλ. Delanty, 1995a και 1995b; Jaspers, 1947; Husserl, 1965; Patoka, 1973; Kundera, 1984).

Μέχρι τη δεκαετία του 1980 προβάλλει και μια τρίτη προοπτική για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η προοπτική αυτή βρίσκεται ανάμεσα στο ομοσπονδιακό όραμα για ένα ενωμένο ευρωπαϊκό έθνος και στο ρεαλιστικό μοντέλο για συνεργασία. Ως προϊόν μίας αυξανόμενης προσπάθειας για την επίτευξη της παγκόσμιας τάξης θεωρεί αυτή η νέα προοπτική την Ευρωπαϊκή Ένωση σαν κάτι περισσότερο από μια απλή συνεργασία μεταξύ αυτόνομων και κατά πολύ ανεξάρτητων εθνών-κρατών. Δέχεται την ιδέα της Ευρώπης σαν μια ρυθμιστική κατάσταση, που αντιτίθεται στη μερική συνεργασία ή ενοποίηση (Majone, 1996). Σε αυτό το λειτουργικό μοντέλο τα έθνη-κράτη αποποιούνται ένα βαθμό ανεξαρτησίας τους με σκοπό να επιβιώσουν στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης (Milward et al., 1993). Η παγκοσμιοποίηση ως κατάσταση έχει αναπληρώσει την ανάγκη για ειρήνη⁸. Δεν υφίσταται αμφιβολία,

8. Πρβλ. M. Yoshino, U. Srinivasa Rangan, (1995c), *Strategic Alliances: an Entrepreneurial Approach to Globalization*, Boston, Mass.: Harvard Business School Press; C. Cosgrove-Sacks (ed.), (1999), *The European and Developing Countries: the Challenges of Globalization*, London: Macmillan in Association with the College of Europe; A. McGrew (ed.), (1997), *The Transformation of Democracy? Globalization and territorial Democracy*, Cambridge: Polity Press in Association with The Open University.

ότι η «υπερεθνική κυβέρνηση» έχει συμβάλλει θετικά στη λειτουργία του κράτους, καθώς αναλαμβάνει τις δυσλειτουργικές θέσεις της εθνικής κυβέρνησης και έτσι συνεισφέρει στη συστηματική αναπαραγωγή της δημιουργίας ενός περισσότερου λειτουργικού συστήματος καθοδήγησης, που ενεργεί σε διαφορετικά επίπεδα. Επομένως, η ανακοίνωση του «τέλους του κράτους» μπορεί εύκολα να αποδειχτεί πολύ πρόωγη (Dunn, 1995; Hirst&Thomson, 1996)⁹. Η νέα τάση εμφανίζει την Ευρώπη ως μια πολύπλοκη πολιτεία με πολλά επίπεδα ανεξαρτησίας (Maier, 1987; Taylor, 1991; Castells, 1998). Υπάρχει όμως και ένα ευρύτερο ενδιαφέρον, όσον αφορά στη δυνατότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αντιμετωπίσει προβλήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης και δημιουργούνται ερωτήματα για τη δημοκρατική της νομιμοποίηση, προβλήματα που δεν υπήρχαν στις προηγούμενες δεκαετίες, όταν τα έθνη-κράτη κυβερνούσαν μόνα τους (Hoffmann&Keohane, 1991; Haarland Matlary, 1995)¹⁰. Αυτό το ρυθμιστικό μοντέλο διαφέρει από το πρώτο, αναγνωρίζει ότι έχει παρέλθει η εποχή του έθνους-κράτους, δεν αποδέχεται πλήρως το ομοσπονδιακό πρόγραμμα, όσον αφορά στην άσκηση της πολιτικής και την πολιτική κουλτούρα ενός έθνους-κράτους, και φαίνεται να είναι το μόνο ικανό σύστημα που μπορεί να παρέχει την υπερεθνική πολιτεία με μια πολιτική οργάνωση νομιμοποίησης και ταυτότητας.

Με τη συμβολή του σχεδίου της κοινωνικής σύγκλισης αλλά και του ρυθμιστικού μοντέλου προκύπτουν εκ νέου παλαιά ερωτήματα της κοινωνιολογίας: Πώς μπορεί να επιτευχθεί η κοινωνική τάξη; Πώς εννοείται η «συλλογική αντιπροσώπευση της Ευρώπης»; Μέσα σε μια υπερεθνική πολιτεία με ένα ιδρυτικό σχέδιο στηριζόμενο στο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό στοιχείο, που δεν είναι ανάμοιο με αυτό της περιόδου του

9. Ph. Schmitter, (1991), 29: «Η μελλοντική Ευρωπαϊκή Κοινότητα θα είναι μια μοναδική μορφή πολιτικής κυριαρχίας. Μπορεί να μοιάζει με ορισμένα από τα υφιστάμενα κράτη: τις ΗΠΑ, την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, [...] και μπορεί να περιγραφεί με όρους που ενδέχεται να φαίνονται οικείοι: ομοσπονδιακή, συνομοσπονδιακή, τεχνοκρατική, δημοκρατική, πλουραλιστική και τα τοιαύτα, θα είναι όμως διαφορετική».

10. Πρόκειται για έναν ευρύτερο προβληματισμό που αφορά στις δυσκολίες που συναντά η δημοκρατία σχεδόν παντού. Σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο D. Bell, (The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting, London: Heinemann, 1973) οι εθνικές κυβερνήσεις είναι πολύ μικρές, για να μπορέσουν να ανταποκριθούν σε μεγάλα προβλήματα π.χ. στην επίδραση του παγκόσμιου οικονομικού ανταγωνισμού ή καταστροφή του παγκόσμιου περιβάλλοντος και ταυτόχρονα πολύ μεγάλες για να ανταποκριθούν σε μικρά προβλήματα που αφορούν συγκεκριμένες πόλεις ή περιφέρειες π.χ. διαθέτουν λίγη δύναμη απέναντι στις γιγαντιαίες επιχειρήσεις, που αποτελούν βασικά δρώντα υποκείμενα στην παγκόσμια οικονομία.

έθνους-κράτους, τίθεται και πάλι το ερώτημα τι είναι αυτό που αποτελεί μια κοινωνική ομάδα και ποιες είναι οι διαστάσεις της ομάδας των μελών (Delanty, 1998; Sassoon, 1996).

Σύμφωνα με τον Delanty (1998), είναι πιο σημαντικό να εγκαθιδρυθεί μια πολιτική Κοινότητα συμμετοχής σε περιφερειακά και τοπικά επίπεδα παρά σε υπερεθνικό επίπεδο, το οποίο είναι καλύτερα σχεδιασμένο για άλλα είδη πολιτικής. Η πρόσφατη κοινωνική θεωρία έχει να προσφέρει και νέα επιτεύγματα που στοχεύουν σε μια νέα αντίληψη της κοινωνίας. Ένα χαρακτηριστικό της εποχής μας είναι η απομάκρυνση του ατόμου από την κοινωνία. Αυτό καταμαρτυρείται από τη μεγάλη απήχηση της κοινωνικής πολιτικής φιλοσοφίας, που έχει επιδράσει στην αναβίωση της ιδέας της Κοινότητας (Etzioni, 1995). Η ιδέα της Κοινότητας είχε μεγαλύτερη απήχηση στη βόρεια Αμερική, όπου η παράδοση της πολιτικής Κοινότητας ήταν πιο έντονη. Στην Ευρώπη η πρόκληση της Κοινότητας ήταν διαφορετική. Ενώ υπάρχουν λίγα στοιχεία που υποδηλώνουν, ότι εκείνοι που διοικούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι επηρεασμένοι από αντιλήψεις της νεωτερικότητας και κυρίως της αυξανόμενης συμμετοχής των μαζών στο πολιτικό σύστημα, η ιδέα της Κοινότητας, όπως υφίστατο παραδοσιακά, είναι πολύ σχετική με το σχέδιο μιας Κοινότητας πάνω από τα κράτη, όπως αυτό υποδηλώνεται από την ευρωπαϊκή ενσωμάτωση (Linklater, 1990; Tassin, 1992).

Η θεωρία της επικοινωνίας σαν μορφή δράσης έχει επισημανθεί από τον Jürgen Habermas (1981, 1996b, 1997). Ο Habermas διαφωνεί με την άποψη ότι η Ευρώπη πρέπει να θεσπίσει υπερεθνικά πολιτικά δικαιώματα, που βασίζονται σε μια αστική κοινωνία, της οποίας οι πολίτες είναι επικοινωνιακά ικανοί. Το μοντέλο των πολιτικών δικαιωμάτων είναι εκείνο που δίνει την κεντρική θέση στην επικοινωνία. Η Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να δημιουργήσει όχι ένα κράτος με κέντρο το δήμο (λαός), ούτε ένα πολιτισμικά ολοκληρωμένο έθνος, αλλά ευρείς χώρους και δημόσιες σφαίρες συζητήσεων (Habermas, 2001: 104-129). Αυτή η δημόσια σφαίρα «πρέπει να είναι 'εμφυτευμένη' στο περιβάλλον μιας φιλελεύθερης πολιτικής κουλτούρας και πρέπει να υποστηριχτεί από μια ελεύθερη σχετικά δομή της αστικής κοινωνίας» (Habermas, 1997: 263). Αυτό συνεπάγεται δημόσια επικοινωνία, που υπερβαίνει τα όρια του έθνους-κράτους και τις δημόσιες σφαίρες τους. Μόνο μια επικοινωνιακή – θεωρητική κατανόηση της δημοκρατίας είναι κατάλληλη σήμερα· ειδάλλως θα φθάσουμε στο παράδειγμα του Tocqueville, όταν σε μια ατμόσφαιρα πολιτισμικής απαισιοδοξίας, που εμφανίστηκε στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, τόνιζε την εγγενή αντιφατικότητα της δημοκρατικής αρχής: από τη μια πλευρά απελευθερώνει το υποκείμενο από την πολιτική

και θρησκευτική αυθεντία, του δίνει πολιτική έκφραση και κατοχυρώνει τον ατομικισμό και από την άλλη το υποδουλώνει στη βούληση των μαζών, αφού υποτάσσει την ατομική ιδιαιτερότητα και την κοινωνική πολυμορφία στη λογική της πλειοψηφίας και της ομοιομορφίας¹¹.

III. Η Κοινωνία της Γνώσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Στον τρίτο τόμο του έργου του "The Information Age" (1998) ο M. Castells αναφέρεται στην ιδέα της «διαδικτυωμένης» κοινωνίας. Μια «διαδικτυωμένη» κοινωνία δεν έχει ένα κέντρο αλλά κόμβους, που μπορεί έχουν διαφορετικά μεγέθη και να συνδεθούν με ασύμμετρες σχέσεις μέσα στο διαδίκτυο. Σύμφωνα με τον Castells το χαρακτηριστικό του διαδικτύου, που στην εποχή μας ξεπροβάλλει, είναι ότι αναπτύσσεται μέσω της διάχυσης των πληροφοριών: η «διαδικτυωμένη» κοινωνία είναι η Κοινωνία της Πληροφορίας. Η Ευρωπαϊκή Πολιτεία μπορεί να χαρακτηριστεί από εξουσία σε πολλά επίπεδα (Castells, 1998: 332). Η εξουσία θα διανεμηθεί σε διαφορετικά σημεία στο δίκτυο. Η ιδέα της «διαδικτυωμένης» κοινωνίας μας επιτρέπει να σκεφτούμε την κοινωνική αλλαγή. Το κλασσικό μοντέλο της κοινωνικής αλλαγής, σύμφωνα με τη θεωρία εξέλιξης του δέκατου ένατου αιώνα και όπως αποδεικνύεται από τα έργα των Marx, Spencer, Durkheim, Weber, Parsons, υπέθετε ένα μονοδιάστατο μοντέλο αλλαγής, με το οποίο οι κοινωνίες αλλάζουν από τη μια κατάσταση στην άλλη. Το παρόν μοντέλο αλλαγής ορίζεται ως μετασχηματισμός. Είναι ένας μετασχηματισμός που χαρακτηρίζεται από πολυκατευθυνόμενη εισροή πληροφοριών παρά μια ιστορική ή εποχική μετάβαση.

Υποστηρίζεται, ότι η Κοινωνία της Γνώσης είναι ένα από τα πιο κατάλληλα μοντέλα, για να κατανοήσουμε τη δυνατότητα της κοινωνικής ενσωμάτωσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Κοινωνία της Γνώσης είναι ένα κεντρικό σημείο αναφοράς στην πρόσφατη Κοινωνιολογία (Boehme&Stehr, 1986; Stehr, 1992; Melucci, 1996a; Boehme, 1997; Delanty, 1997b, 1998a): είναι κάτι περισσότερο από μια Κοινωνία της Πληροφορίας, που είναι η εφαρμογή της γνώσης στην παραγωγή. Η γνώση αναφέρεται στην ευρύτερη γνωστική ικανότητα της κοινωνίας να επεξηγείται από μόνη της και να έχει την ικανότητα

11. Alexis De Tocqueville (1996): Η δημοκρατία στην Αμερική, εισ. Γ. Μανιάτης, μετφρ. Λυκούδης, Αθήνα: Στοχαστής (α' τόμος 1835, β' τόμος 1840), Πρβλ. Γ. Κόκκινος, (2000): Αναζητώντας την Ευρώπη, Αθήνα: Μεταίχμιο, σελ. 63-108

της εναλλακτικής δημιουργικής φαντασίας¹². Με τον όρο «γνώση» στην κοινωνία εννοούμε αυτό που ο Κορνήλιος Καστοριάδης (1985) ονόμαζε «φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας»: η ικανότητα της κοινωνίας να επεξηγεί γνωστικά τον εαυτό της. Υπάρχει όμως μια φαντασιακή διάσταση στην Ευρωπαϊκή Ένωση; Αν υπάρχει δεν μπορεί να συμβαδίζει με τη συλλογική αντιπροσώπευση, όπως αυτή κατανοείται από τον Durkheim, αφού αυτό θα προϋπέθετε την αναπαραγωγή σε ευρωπαϊκό επίπεδο της εθνικής κοινωνίας και επιπλέον θα κατανοούνταν με όρους της αξίας (Delanty, 1998).

Είναι μάταιο, σύμφωνα με τον Delanty (1998), να μετατίθενται οι συμβατικές αντιλήψεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης, που δανειζόμαστε από το έθνος-κράτος σε ευρωπαϊκό επίπεδο: η Ευρώπη δεν είναι ούτε πολιτική ούτε πολιτιστική κοινότητα και καμιά κοινωνία δεν είναι μια κοινωνία με τη συμβατική έννοια του όρου, που βασίζεται στην αρχή της ομοφωνίας. Αν η Ευρώπη, λοιπόν, δεν μπορεί να είναι μια «πραγματική» κοινότητα μπορεί να γίνει μια «ουσιαστική». Η Ευρώπη δεν μπορεί να διασφαλίσει μια δημοκρατία, με την έννοια ότι αυτή θα βασίζεται στη συμμετοχή όλων των πολιτών¹³. Κάτω από τις συνθήκες της κοινωνικής πολυμορφίας δεν μπορούμε πλέον να θεωρούμε ως δεδομένο ένα μοντέλο δημοκρατικής συμμετοχής σε υπερεθνικό επίπεδο.

Κατά πόσο μπορεί, λοιπόν, να βασιστεί η Ευρώπη υπό τις συνθήκες του πολυπολιτισμού και της πολιτιστικής ετερότητας στη δημιουργία μιας και μοναδικής πολιτιστικής κοινότητας; Σε αυτό το επίπεδο όλα κρίνονται από το βασικό ερώτημα του κύρους και του ρόλου της γνώσης.

Από όλα όσα μπορούμε να διακρίνουμε στο ευρωπαϊκό σχέδιο για τη δημιουργία μιας Κοινωνίας της Γνώσης, αξίζει να επισημανθεί:

Το έτος 1993 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε το Λευκό Βιβλίο με πλη-

12. Πρβλ. Unesco, *όπ.π.*, σελ. 125 κ.ε.; D. Batens, (1996), *Ανθρώπινη γνώση: συνηγορία υπέρ μιας χρήσιμης ορθολογικότητας*, μετφρ. Τ. Τσιαντούλας/Ι.Β.Ντάικ-Μπαλτά, επιμ. Α. Μπαλτάς, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης; P.C. Neuhauser, R. Bender, K. L. Stromberg, (2000c), *Culture.com: building corporate culture in the connected workplace*, Toronto: John Wiley

13. Τι σημαίνει να κυβερνάται ένα κράτος από το λαό; Για όλα τα μέρη της φράσης δόθηκαν απαντήσεις που διέφεραν κατά καιρούς και κοινωνίες. Για παράδειγμα ο λαός νοήθηκε διαφορετικά από τους εκάστοτε ιδιοκτήτες περιουσίας, από τους λευκούς, τους μορφωμένους, τους άνδρες, τους ενήλικες. Πρβλ. A. Giddens (2002: 458). Όλα τα μέρη της παραπάνω ερωτηματικής φράσης τίθενται υπό αμφισβήτηση, πρβλ. D. Held, (1987), *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press

ροφορίες για την ανάπτυξη, την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση συμπεριλαμβανομένων και προγραμμάτων δράσης στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης και με έκθεση το Μάιο του 1994 επικεντρώθηκε στην ευρύτερη ιδέα μιας Κοινωνίας της Πληροφορίας και την ανάγκη μιας ποικιλίας στην πολιτική που ασκείται σε οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και τεχνολογικό πλαίσιο. Μετά από αυτό η Ένωση διεξήγαγε μια συζήτηση στην «ουσιαστική κοινότητα» με σχέδια για ηλεκτρονική επικοινωνία μεταξύ των κυβερνήσεων και των πολιτών (Bellamy & Taylor, 1998). Με βάση αυτά τα μέτρα που βρίσκονται σε ορισμένα κράτη-μέλη στο επίπεδο της πολιτικής μορφοποίησης, καλείται η Ευρώπη να συναγωνιστεί την κυρίαρχουσα Κοινωνία της Πληροφορίας των ΗΠΑ. Σημαντικές είναι οι εξελίξεις στο χώρο της εκπαίδευσης, όπως τα ευρωπαϊκά προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών (Socrates) και προσωπικού¹⁴. Μέσα από μια προσπάθεια ενημέρωσης για την Κοινωνία της Γνώσης δημοσίευσε η Διεθνής Επιτροπή υπό την αιγίδα της Unesco (1996) μια έκθεση για την εκπαίδευση (υπό την προεδρία του J. Delors), όπου η εκπαίδευση αποτελεί την αναγκαία ουτοπία στην προοπτική του μέλλοντος. Στην έκθεση επισημαίνεται η σημασία της δια βίου εκπαίδευσης και η διεθνής συνεργασία ως προς την εκπαίδευση του οικουμενικού χωριού. Τονίζονται ιδιαίτερα οι πυλώνες της εκπαίδευσης: μαθαίνω να μαθαίνω, μαθαίνω να πράττω, μαθαίνω να υπάρχω και μαθαίνω να συμβιώνω με τους άλλους. Η γνώση είναι ευρύτερη από την πληροφορία και αναφέρεται στην πολιτιστική κατανόηση της κοινωνίας. Αυτό που επιδιώκεται είναι να γίνει η Ευρώπη μια Κοινωνία της Γνώσης.

Υιοθετώντας την αντίληψη του Habermas για την επικοινωνία, μπορούμε να παρατηρήσουμε, ότι σήμερα η Γνώση παίρνει πολύ γρήγορα τη μορφή της γνώσης που τίθεται υπό αμφισβήτηση. Έτσι, αυτό που είναι διακριτό συνήθως στις μορφές συλλογικών ταυτοτήτων είναι η ικανότητά τους να αμφισβητούν υπάρχοντα κοινωνικά πλαίσια και πολιτιστικούς κώδικες. Η κουλτούρα της αμφισβήτησης στην πολιτική είναι ανταγωνιστική με αυτήν της παραγωγής της γνώσης γενικότερα. Και οι δύο μοιράζονται την ικανότητα να ασκούν εξουσία, για να καθορίσουν την πραγματικότητα. Στην κοινωνία του ανταγωνισμού και του ρίσκου η γνώση γίνεται θέμα αμφισβήτησης και μη νο-

14. Στο πλαίσιο εκπαίδευσης και κατάρτισης έλαβε χώρα μια σειρά από προγράμματα. Αναφέρονται ενδεικτικά: COMETT, ERASMUS, PETRA, ΝΕΟΤΗΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ, IRIS, LINGUA, TEMPUS, FORCE. Πρβλ. Δ. Γ. Τσαούσης (εισ.-επιλ.-επιμ.), (1996), Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική, Βασικά κείμενα για την Παιδεία, την Εκπαίδευση και την Κατάρτιση. Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα: Gutenberg.

μιμοποίησης των ειδικών. Αυτό μπορεί να φανεί σε παραδείγματα, όπως το AIDS, η ραδιενέργεια, τα βιοτεχνολογικά επιτεύγματα (κλωνοποίηση, ιατρική ηθική, νευρολογία), τα οποία θέτουν σε δημόσια εξέταση την προσφορά της γνώσης και της επιστήμης συνδέοντας συζητήσεις σχετικές με τη φύση, την επιστήμη, το νόμο και την πολιτική. Αυτές οι περιπτώσεις είναι ενδιαφέρουσες στο βαθμό που η αμφισβήτηση διαπερνά στο πολιτιστικό μοντέλο της κοινωνίας αυτό καθ' εαυτό και οι συζητήσεις που έχουν σχέση με αυτά τα θέματα δεν αποτελούν μονοπώλιο καθοδήγησης ενός συγκεκριμένου «κοινωνικού υποκριτή». Οι συμμετέχοντες είναι οργανωμένα συμφέροντα, επαγγελματικά σωματεία, ειδικοί, πολιτικοί αντζέντηδες, συντονιστικά γραφεία, μέσα μαζικής ενημέρωσης, κοινωνικά κινήματα. Όταν απουσιάζει ο «συγκεκριμένος κοινωνικός υποκριτής», τότε είναι ο λαός ο πιο σημαντικός παράγοντας, σαν ένας κοινωνικός μεσολαβητής σε διαφωνίες που δημιουργούνται και αναζητούν τα σωστά θεμέλια των γνωστικών και κοινωνικών δομών μιας κοινωνίας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ένα μοντέλο ομοφωνίας αντικαθίσταται από ένα μοντέλο διαφωνίας με περισσότερο συγκεντρωμένα κινήματα και καλύτερα αποτελέσματα (Tapow, 1995).

Για να εκτιμήσουμε την πλήρη σημασία τέτοιων επιτευγμάτων πρέπει να συνειδητοποιήσουμε, ότι η γνώση γίνεται επίσης ένα μέσο πολιτιστικής εμπειρίας: βιώνουμε την κοινωνική πραγματικότητα όλο και περισσότερο μέσω των γνωστικών πλαισίων. Αυτό εννοείται και με τον όρο «Κοινωνία της Γνώσης». Σύμφωνα με τον Boehme (1997: 461): «η ανθρώπινη κοινωνία ως μια πολιτιστική κοινότητα υφίσταται ουσιαστικώς μέσα από το γεγονός, ότι η γνώση που παράγεται δεν παραμένει ατομική αλλά μέσω των συμβόλων και των κανόνων διαφοροποίησης γίνεται αντικειμενικά διαθέσιμη διαρκώς. Δηλαδή η γνώση γίνεται πολιτιστικό κεφάλαιο». Σε μια τελική σύγκλιση του πολιτισμού και της γνώσης, η πολιτική της ταυτότητας απελευθερώνεται. Επομένως, αποκτά μεγάλη σημασία το ζήτημα αν μπορούμε στο πλαίσιο της δημοκρατίας να κερδίσουμε νέα πεδία συνεργασίας και διαλόγου. Αυτό αποτελεί και την πρόκληση για την Ευρωπαϊκή Ένωση και Ευρωπαϊκή συμμετοχή.

Βιβλιογραφία

- Batens, D. (1996), Ανθρώπινη γνώση: συνηγορία υπέρ μιας χρήσιμης ορθολογικότητας, μετφρ. Τ. Τσιαντούλας / I.B.Ντάικ-Μπαλάτ, επιμ. Α. Μπαλάτς, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
- Bell, D., (1973), *The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, London: Heinemann
- Bellamy, C., Taylor, J., (1998), *Governing in the Information Society*, London: Sage
- Boehme, G., (1997), *The Structures and Prospects of Knowledge Society*, στο: *Social Science Information*, vol. 36, no. 3, σελ. 447-468
- Boehme, G., Stehr, N. (ed.), (1986), *The Knowledge Society*, Dordrecht: Reidel
- Brubaker, R., 1989, *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*, N. York: American University Press,
- Brubaker, R., (1992), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge, MA: Harvard University Press
- Castells, M., (1998), *End of Millenium*, Oxford: Blackwell
- Cosgrove-Sacks, C. (ed.), (1999), *The European and Developing Countries: the Challenges of Globalization*, London: Macmillan in Association with the College of Europe
- De Tocqueville, Al., (1996): *Η δημοκρατία στην Αμερική*, εισ. Γ. Μανιάτης, μετφρ. Λυκούδης, Αθήνα: Στοχαστής
- Delanty, G., (1997b), *Social Science: Beyond Constructivism and Realism*, Buckingham: Open University Press
- Delanty, G., (1998a), *The Idea of the University in the Global Era: From Knowledge as an End to the End of Knowledge*, στο: *Social Epistemology*, vol. 10, no.1
- Delanty, G., (1998), *Social Theory and European Transformation: Is there a European Society?*, στο: *Sociological Research Online*, vol. 3, no. 1
- De Rougement, D., (1996), *The Idea of Europe*, N. York: Macmillan
- Dubetski, N., (2001), *Altruism as the Source of the Social Holism: A Discussion of the Viability of a Social Basis for Moral Principles*, in: *Electronic Journal of Sociology*: 5,3 (<http://www.icaap.org/juicode?1.5.3.3>).
- Dunn, J. (ed.), (1995), *Contemporary Crisis of the Nation-State*, Oxford: Blackwell
- Durkheim, E., (1960), *The Division of Labor in Society*, trans. G. Simpson, N. York: Macmillan
- Durkheim, E., (1972), *Review of Tönnies Gemeinschaft und Gesellschaft*, στο:

- A. Giddens (editor), 1972, Emile Durkheim: Selected Writings, Cambridge University Press [1889]
- Durkheim, E., (21976), *The Elementary Forms of the Religious Life*, transl. R. Nisbet, London: George Allen & Unwin LTD
- Giddens, A., (2002), *Κοινωνιολογία*, μετφρ. επιμ. Δ. Γ. Τσαούσης, Αθήνα: Gutenberg
- Giddens, A., (2001), *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών*, μετφρ. Κ. Γεώργιας, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Giddens, A., (1999), *Runaway World, How Globalization is Reshaping our Lives*, Profile Books
- Habermas, J., (1981), *Theorie des kommunikativen Handelns*, 1. Aufl., Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Habermas, J., (1983), *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, 1. Aufl., Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Habermas, J., (1996b), *Die Einbeziehung des Anderen: Studien zur politischen Theorie*, Frankfurt: Suhrkamp, σελ. 104-129
- Habermas, J., (1997), Reply to Grimm, στο: P. Gowan, P. Anderson (ed.), *The Question of Europe*, London: Verso
- Habermas, J. (2001), *Warum braucht Europa eine Verfassung?*, στο: *Zeit der Übergänge*, Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Haarland Matlary, J., (1995), *New Forms of Governance in Europe?*, στο: *Cooperation and Conflict*, vol. 30, no. 2, σελ. 99-123
- Held, D. (1987), *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press
- Hindess, B., (1998), *Divide and Rule: The International Culture of Citizenship*, στο: *European Journal of Social Theory*, vol. 1, no.1,
- Hirst, P., G. Thomson, (1996), *Globalization in Question*, Cambridge: Polity Press
- Hoffmann, S., Keohane, R. (ed.), (1991), *The New European Community*, Boulder: Westview
- Husserl, E., (1965), *Philosophy and the Crisis of European Man*, στο: *Phenomenology and the Crisis of Philosophy*, N. York: Harper and Row
- Jaspers, K., (1947), *Vom Europäischen Geist*, München: Piper
- Καστοριάδης, Κ. (21985): *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, μετφρ. Σ. Χαλικιάς, Γ. Σπαντιδάκη, Κ. Σπαντιδάκης, Αθήνα: Κέδρος
- Κόκκινος, Γ., (2000): *Αναζητώντας την Ευρώπη. Οι Αντινομίες της Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κουλτούρας και η Ιδέα της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Kundera, M., (1984), *The Tragedy of Central Europe*, στο: *New York Review of Books*, 26th April, σελ. 33-38

- Linklater, A., (1990), *The Problem of Community in International Relations*, στο: *Alternatives*, vol. 25, σελ. 135-153
- Lister, R., (1998), *Citizenship and Difference*, στο: *European Journal of Social Theory*, vol. 1, no.1
- Maier, S., (ed.), (1987), *Changing Boundaries of the Political*, Cambridge: Cambridge University Press
- McGrew, A., (ed.), (1997), *The Transformation of Democracy? Globalization and territorial Democracy*, Cambridge: Polity Press in Association with The Open University.
- Neuhauser, P.C., Bender, R., Stromberg, K.L., (2000 c), *Culture.com: building corporate culture in the connected workplace*, Toronto: John Wiley
- Majone, G., (1996), *Regulating Europe*, London: Routledge
- Melucci, A., (1996a), *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge: Cambridge University Press
- Milward, A., Sorensen, V., Ranieri, R. (1993), *The Frontier of National Sovereignty*, London: Routledge
- Patoka, J., (1973), *Platon et l' Europe Largesse*: Verdier
- Roche, M., (1992), *Rethinking Citizenship*, Cambridge: Polity
- Sassoon, D., (1996), *Η κοινωνική δημοκρατία στην καρδιά της Ευρώπης. Οι προτεραιότητες του εικοστού πρώτου αιώνα*, μετφρ. Γ. Κόκκινος, *Σύγχρονα Θέματα* 60-61, σελ. 131-150
- Schmitter, Ph., (1991), *The European Community as an Emergent and Novel Form of Political Domination*, Working Paper of the Center for Advanced Studies in the Social Sciences, Madrid
- Stehr, N., (1992), *Knowledge Societies*, London: Sage
- Stewart, A., (1995), *Two Conceptions of Citizenship*, στο: *British Journal of Sociology*, vol. 46, no. 1
- Tarrow, S., (1995), *The Europeanisation of Politics: Reflections from a Social Movement Perspective*, στο: *West European Politics*, vol. 18, no. 2, σελ. 223-251
- Tassin, E., (1992), *Europe: a Political Community*, στο: C. Mouffe (ed.) *Dimensions of Radical Democracy*
- Taylor, P., (1991), *The European Community and the State*, στο: *Review of International Studies*, vol. 17, σελ. 109-125
- Tönnies, F., (1991), *Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie*, 8. Aufl. von 1935, 3. unveränd. Aufl., Darmstadt: Wiss. Buchges.
- Turner, B. S. (editor), (1993), *Citizenship and Social Theory*, London: Sage

- Unesco, (1998), Εκπαίδευση, Ο θησαυρός που κρύβει μέσα της, Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Εκπαίδευση στον 21ο αι. υπό την Προεδρία του J. Delors, ΚΕΕ, Αθήνα: Gutenberg,
- Yoshimo, M., Srinivasa Rangan, U., (1995c), Strategic Alliances: an Entrepreneurial Approach to Globalization, Boston, Mass.: Harvard Business School Press